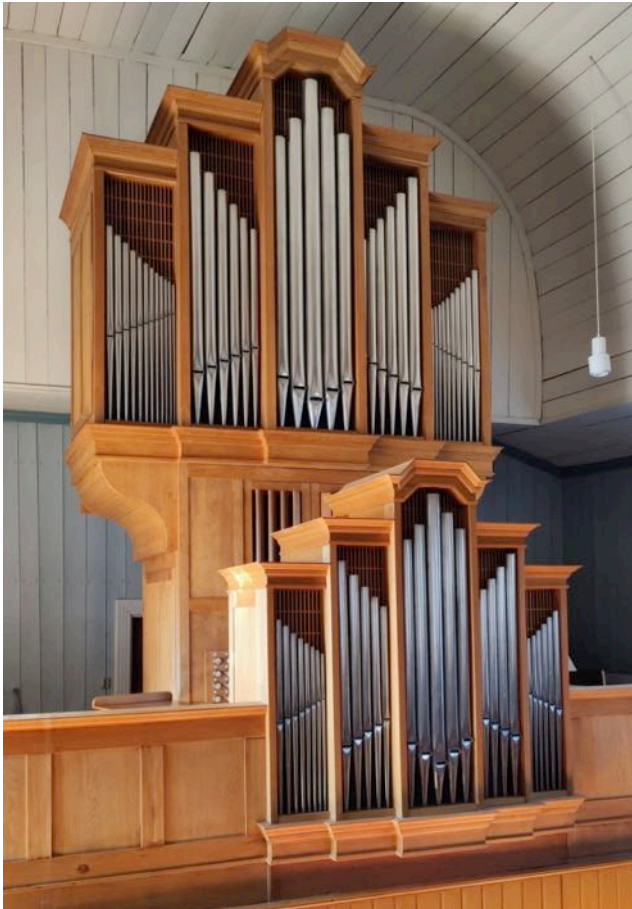

Orglarna i Houtskärs kyrka

Houtskarin kirkon urut

En liten orgelhistorik • Lyhyt urkuhistoriikki

© Pargas kyrkliga samfällighet/Paraisten seurakuntayhtymä
och/ja Birgitta Sarelin
Serie/Sarja A/3
Text/Teksti: Birgitta Sarelin
Översättning till finska/Suomennos: Esa Killström
Ombrytning/Taitto: Birgitta Sarelin

Painosalama Oy
Åbo/Turku 2022

Förord

Houtskärs församling har ägt två orglar i sin kyrka sedan 1895. Denna skrift berättar om anskaffningarna av Zachariassens orgel och Marcussens orgel. I synnerhet tillblivelsen av den senare orgeln innebar många mödor och besvär, inte minst finansiella, eftersom det för Houtskärs församlings del var en mycket stor anskaffning.

Många församlingar av Houtskärs storlek har nöjt sig med mindre orgelverk, men eldsjälens och den då unge mannen Gottfrid Gräsbeck påverkade stort beslutet att församlingen skulle skaffa detta instrument. Orgelköpet skedde några år efter andra världskrigets slut. En tanke har därför framkastats att firman Marcussen & Søn gärna hade en orgel på en ort som nästan garanterat inte skulle utsättas för bombardemang ifall det blev ett tredje världskrig. Då skulle åtminstone den orgeln bevaras för eftervärlden. Det var kanske därför som orgelfirmans direktör, Sybrand Zachariassen, ansåg det vara viktigt att själv besöka Houtskär för mätningar inför orgelbygget. Han satte också upp orgeln på plats och ansvarade själv för dess intonation och stämning.

Det har varit fascinerande att läsa de handlingar som utgör källmaterial till denna historik. För insamlingen av materialet och sakkunnig granskning av texten är jag skyldig filosofie magister och kantor Mikael Granlund ett stort tack.

Pargas den 3 maj 2022

Birgitta Sarelin

J.A. Zachariassens orgel

År 1554 nämns Houtskär för första gången som kapellförsamling underlydande Korpo. Självständig församling blev Houtskär år 1867. Den nuvarande Sankta Maria kyrka invigdes den 10 juli 1704 som den tredje kyrkobyggnaden på platsen.

Det dröjde ända till början av 1890-talet innan församlingen på allvar började tänka på att skaffa en orgel till kyrkan. Den 30 mars 1893 skickade orgelbyggaren Jens Alexander Zachariassen ett regelrätt reklam-brev till församlingen, eftersom han hade hört att församlingen stod i beråd att köpa orgel. Dansken Zachariassen (1839–1902) hade installerat Marcussenorgeln i Nystad år 1865 och sedan bosatt sig i staden. Han utvecklade med tiden ett etablerat och välkänt orgelbyggeri där.

En tid var det till och med Nordens största. I sitt brev skrev Zachariassen:

Av direktör Pahlman har jag erfarit att Houtskärs församling står i beråd att anskaffa en orgel till sin kyrka. I följd därav tager jag mig härhos friheten göra förslag i detta afseende. För kyrkan skulle en 6 å 4 stämmig orgel vara lämplig.

En sex stämmig orgel med en manual och bihangspedal finnes färdig. Den har följande stämmor: Principal 8 fot, Borduna 16 f, Salicional 8 f, Gedackt 8 f, Oktava 4 f samt Oktava 2 f.

Orgeln har 2 kopplingar och 1 kollektiv tramp. Dess pris färdig uppställd i kyrkan målad och förgylld utgör 3,600 Fmk.

Dessutom erbjöd sig Zachariassen i brevet att bygga en mindre fyrstämmig orgel för 2 800 Fmk om församlingen inte önskade köpa det större instrumentet som redan fanns färdigt. Fasadritningar för båda orgelalternativen

bifogades, och orgelbyggaren var redo att låta en del av orgelns pris "innehållas på afbetalning mot skäligen ränta". Beloppet 3 600 mark år 1893 motsvarar enligt penningvärdet år 2021 ca 20 000 euro.

Den färdiga orgel som bjöds ut byggdes eventuellt redan 1882. Enligt Zachariassens förteckning över orgelbyggen nämns endast ett sexstämmigt instrument i hans arkiv, som ingår i Sibeliusmuseets arkivsamlingar. Disposition till denna sexstämmiga orgel saknas, men det står "privat, hemma" i Zachariassens anteckningar, vilket möjligen betyder att instrumentet var husorgel hos honom till dess att Houtskärs församling köpte det. Han byggde dock flera andra sexstämmiga instrument, som alla är placerade i olika kyrkor. De flesta är dessutom av senare datum än Houtskärsorgeln, vilket framgår av förteckningen i boken *Zachariassen-bolagen under 100 år*.

Betydande ekonomisk hjälp vid orgelköpet fick församlingen genom sjökaptens Henrik Erikssons testamente som behandlats vid rådstuvurätten i Åbo den 30 september 1892 och den 24 september 1893 vid extra kyrkostämma i Houtskärs kyrka:

Härigenom förklarar jag efter mogen öfverläggning min yttersta vilja vara den att med min efterlemnade quarlåtenskap skall förfaras på sätt som följer: [...] Såsom en grundplåt för anskaffande af orgel till Houtskär sockens kyrka testamenterar jag ettusen /1,000/ mark.

På en kyrkostämma den 21 augusti 1894 delgavs "kontraktet angående leveransen af ett sexstämmigt orgelverk till församlingens kyrka". Kontraktet mellan J.A. Zachariassen och Houtskärs församling undertecknades samma dag. Priset hade sjunkit något, 3 500 mark. Församlingens undertecknare var Viktor Sjöberg (1867–1941), som tillträdde klockartjänsten som nitton-åring 1886 och i och med orgelanskaffningen år 1895 titulerades klockare-orgelnist. Den slutliga dispositionen var enligt kontraktet denna:

Denna orgel, som befinner sig i fullt komplett skick, har följande stämmor. Borduna 16 fot, Principal 8 fot, Salicional 8 fot, Gedackt 8 fot, Oktava 4 fot och Oktava 2 fot alla med 54 pipor, utom Principal och Salicional som hafva gemensam bas.

*Zachariassens orgel på den för ändamålet nybyggda läktaren /
Zachariassenin urut Houtskarın kirkossa varta vasten rakennetulla parvella
1895–1954.*

Dagny Gräsbeck beskrev orgeln på detta sätt i häftet *Houtskärs kyrka*:

I dess fasad funnos tre [fem, förf. anm.] fält stumma fasadpipor inbyggda i förgyllda och ornamenterade rundbågsramar. Orgeln var f.ö. målad gräddvit och stod uppställd på en läktare i södra huset mittemot altaret. Orgeln hade mekanisk traktur och en trampbälg. Mekaniken var gediget utförd i ädla träslag. Piporna voro tillverkade av orgelenn och furu, delvis av äldre konstruktion än verket i övrigt. Orgeln spelades från ena sidan [så kallat gavelspelbord, förf. anm.].

Orgelns klang kan sägas vara klar och naturlig. Piporna har kraftigt rundade labier, vilket vittnar om en äldre period i Zachariassens orgelbyggeri. Man vet att han använde pipor som hade tillverkats tidigare, men man vet inte varför.

Zachariassen gjorde ytterligare ritningar till orgelläktare i södra korsarmen (bild s. 24). Dessa ritningar samt ritningarna för orgelfasaden godkändes av ekonomidepartementet i Kejsarliga Senaten den 18 januari 1895 och av domkapitlet i Åbo ärkestift den 4 februari samma år. Läktaren skulle ha skrank med fyllningar och målas i vitt och guld.

Även församlingen var nöjd med Zachariassens planering och åtgärder, och i Åbo Underrättelser den 20 januari 1895 kan man i ett referat av vad som timat i Houtskär läsa:

Vår kyrka har ända hittills varit utan orgel, men i vår skall en ny sådan uppsättas i kyrkan. Orgeln är beställd hos den välkända orgelbyggaren hr Zachariassen i Nystad. Priset blir 3,500 mk. Orgelläktaren kommer att byggas midt emot koret.

Orgeln invigdes den 23 juni 1895 och tjänade i Houtskärs kyrka till år 1954, då den såldes till Norrskata kyrka för 200 000 mark (i 2021 års penningvärde cirka 6 900 euro). Där används orgeln fortfarande till allmän belåtenhet, då den är utmärkt som psalmorgel, dvs. att ackompanjera församlingssången.

Marcussenorgeln

Orgelrörelsen i Tyskland och Norden

På 1920-talet uppstod det i Tyskland en orgelrörelse vars anhängare ansåg att den då moderna orgelbyggartekniken var bättre än den gamla. Den gick ut på att man kopierade historiska orglars dispositioner och mätte upp pipornas mensurer noggrant, men man arbetade med moderna verktyg och material. Orgelbyggarna strävade efter att åstadkomma en gammal klang med modern teknik, men i själva verket åstadkom de ett nytt klangideal.

Då den tyska orgelrörelsen började spridas i Norden gick danskarna i spetsen för en egen utveckling av orgelrörelsen. Föregångare var orgelbyggeriet Marcussen & Søn från Aabenraa. Som 21-åring övertog Sybrand Zachariassen (1900–1960) verksamheten efter sin far Johannes L. Zachariassen år 1922. Sybrand blev en av orgelrörelsens föregångsmän. Denna rörelse ville komma bort från den romantiska orgeltypen och

fokuserade på en klassisk verkindelning av orgeln och dess klang. I tekniskt avseende tog orgelrörelsen därför också avstånd från pneumatiska system (tryckluftssystem) för registratur och traktur och föredrog en mekanisk och mer driftsäker funktion med väderlådor av slejflådetyp samt en enkel och precis spelmekanik.

Orgelrörelsens tankar påverkade också ansvariga i Houtskär. Somliga menade att Zachariassens orgel var för liten med sina sex stämmor och därför hade begränsade användningsmöjligheter. Framför allt var den omodern med hänsyn till tidens trender.

Planering av orgelanskaffning

Namnen Sybrand Zachariassen samt Uno och Gottfrid Gräsbeck, far och son, är intimt förknippade med Marcussenorgelns tillblivelse i Houtskär.

Namnet Zachariassen är också intimt sammankopplat med orgelbyggeriet Marcussen & Søn, eftersom även J.A. Zachariassen på sin tid var anställd där. När en ny orgel beställdes till kyrkan var cirkeln slutet då kontraktet skrevs med Marcussen & Søn.

Innan orgeln beställdes diskuterades olika lösningar. Kostnads- och positionsförslag för en ny orgel begärdes först från Kangasalan Urkutehdas, som levererade förslag med 18–25 självständiga stämmor i tre olika omgångar: 11 juni och 2 december 1948 samt 22 februari 1949. Alla förslag utgick från att orgeln skulle placeras på läktaren, som skulle behöva förstoras. Dyra tungstämmor måste också beställas från Tyskland eftersom fabriken inte själv klarade av att tillverka dem. En stor del pipor skulle också framställas av billigare zink, inte av legeringen orgelmetall som bestod av tenn och bly. Det dyraste förslaget översteg betydligt 3 miljoner mark (ca 195 000 euro i 2021 års penningvärde), och då var kostnaderna för ombyggnad av läktaren inklusive diverse väggar och tak inte inräknade. Sedan dessa offerter begrundats av församlingen vände man sig till Marcussen & Søn Orgelbyggeri.

I april 1949 skrev Gottfrid Gräsbeck, då 22 år gammal, ett brev till orgelbyggaren Sybrand Zachariassen angående en ny orgel i Houtskärs kyrka, där han framförde tanken på ett tremanualigt instrument som skulle placeras på läktaren. Några dagar senare kom svaret från orgelbyggaren, som menade att det helt enkelt inte fanns rum på höjden för en tremanualig orgel där. Det var också uteslutet att använda någon gammal stum orgelfasad: "Vore nye Orgler opbygges saadan, att Facaden er en Del av selve Orglet ... og vi er kommen helt bort fra at stille en Kulisse foran." Redan i detta brev föreslog orgelbyggaren en ny orgel till Houtskärs kyrka som skulle bestå av huvudverk, ryggpositiv, crescendoverk och pedalverk. Om närmare detaljer skulle man överenskomma om församlingen gick in för att låta bygga en ny orgel.

Man kan fråga sig hur det kom sig att den unge kyrkoherdesonen Gräsbeck tog steget att kontakta den danska orgelbyggaren. En förklaring kunde vara att han vid denna tid var mycket intresserad av orgelfrågor. År 1952

färdigställde han sin 245-sidiga avhandling pro gradu *Jens Alexander Zachariassen som orgelbyggare* med illustrationer och noter. Avhandlingen framlades inom ämnet musikvetenskap vid Åbo Akademi och handlade om den man som hade byggt orgeln som Gottfrid kunde spela på hemma i Houtskärs kyrka.

Församlingen vände sig nu till Marcussen & Søn, och sommaren 1949 besökte Sybrand Zachariassen personligen Houtskärs kyrka, där han gjorde noggranna mätningar. Priset på den orgel han erbjöd var 72 500 danska kronor. Summan var densamma som en 18-stämmig Kangasalaorgel med två manualer och pedal hade kostat (ca 116 000 euro i 2021 års penningvärde), men Marcussens offert innehöll 28 stämmor fördelade på tre manualer och pedal. Zink skulle inte användas till metallpiporna. Orgelläktaren behövde inte heller förstoras. Det skulle sedan visa sig att antalet stämmor levde och priset justerades an efter, och den slutliga dispositionen kom att dateras i Aabenraa först den 7 februari 1953. Orgelfirman ska enligt uppgift ha beaktat förslag av sakkunnige Enzo Forsblom och kantor Nils Fagerlund.

Marcussenorgelns tillblivelse

Den 9 augusti 1949 beslöt Houtskärs församlings kyrkofullmäktige enligt protokollet § 7 ”enhälligt befullmäktiga prosten Uno Gräsbeck och lärare Lars Backman uppgöra kontrakt med Marcussen & Söner om inköp av en orgel på 25 stämmor enligt [en] av stud. Gottfrid Gräsbeck uppgjord disposition samt att å församlingens vägnar underteckna kontraktet”. Därmed var beslutet att beställa en orgel av Marcussen & Søn fattat. Kontraktet undertecknades den 20 juni 1950 av orgelbyggaren S. Zachariassen i Aabenraa och den 1 september samma år i Houtskär av prosten Gräsbeck. Enligt kontraktet skulle orgeln levereras och uppställas i kyrkan senast 1953, det år församlingen hade tänkt fira kyrkans 250-årsjubileum, eftersom kyrkan byggdes åren 1703–1704.

Gottfrid Gräsbeck hade sitt finger på tidens puls och kände till orgelrörelsen. Dagen efter att kontraktet undertecknats, den 2 september 1950, framlade han för beslutsfattarna i Houtskärs församling en skrift kallad

”Bilaga” om orgelrörelsens och det moderna orgelbyggeriets förtjänster. Enligt Gottfrid Gräsbeck var orgelbyggeriet i Finland tjugo år efter sin tid. Den moderna orgelrörelsen har ”återgått till principerna för barockorgeln, som representerar kulmen av en femhundraårig enhetlig utveckling. Man har blott fullkomnat vissa tekniska detaljer hos denna orgeltyp”, formulerade sig Gräsbeck. Därefter räknade han i åtta punkter upp vad som karaktäriserar detta slags orgel, och ansåg att finländskt orgelbyggeri inte förmodade bygga sådana. Han sade sig konstatera detta ”efter att ha studerat dessa inhemska orglar och korresponderat i ett års tid med fabriken ledande män i syfte att få ett förslag som kunde godkännas”.

Utlåtandet från Finlands svenska kantor-organistförenings orgelråd om orgelbyggeriernas offerter var undertecknat av sekreteraren Enzio Forsblom den 25 september 1950. Tidpunkten för utlåtandet var märklig, eftersom Houtskärs församling redan hade ingått kontrakt med orgelbyggaren. I utlåtandet jämförde orgelrådet offerterna med varandra beträffande orglarnas uppställning, luftlådekonstruktion och material. Utgående från konstaterade fakta formulerade orgelrådet sin slutsats:

... förslaget från Marcussen & Søn är det fördelaktigare. Detta inte blott ur klanglig och uppställningssynpunkt, utan även ur ekonomisk. Kostnadsförslaget från Marcussen & Søn ställer sig visserligen ytligt betraktat dyrare, men blir i det långa loppet det billigare tack vare bättre material, vilket borgar för instrumentets hållbarhet och sparar församlingen senare utgifter för ständiga reparationer, vilka i detta fall är speciellt besvärliga och kostsamma att utföra då kyrkan är belägen ute i skärgården.

Utlåtandet blev på grund av sin datering närmast en handling som bekräftade att församlingens val av orgel enligt orgelrådet var det rätta.

Den 21 juni 1950 vände sig församlingen genom Uno Gräsbeck och Lars Backman till kyrkostyrelsen med en skrivelse om församlingens ekonomiska situation och vilka åtgärder som i framtiden skulle kosta pengar. Man tackade för att med kyrkostyrelsens hjälp ha fått kyrkoherdebolet i skick. I åtgärdslistan ingick bland annat iståndsättande av klockstapel och kyrka inför kyrkojubileet 1953 och den av Marcussen & Søn beställda orgeln. För

alla skeden i orgelbeställningen och för beslutet redogjordes noggrant. Även en motivering till församlingens beslut framfördes:

... att församlingen vars befolkning är synnerligen musikalisk och med stora förhoppningar inväntar projektets genomförande, anser sig vara för fattig för att gå in för en halvmesyr [i] orgelfrågan, utan önskar direkt nå fram till ett resultat, som fullt motsvarar behoven, i synnerhet som den genom sin Kyrkliga Folkhögskola intar en central ställning i Åbolands och Ålands skärgård.

Orgelns delbetalning 400 000 mark år 1950 sades vara säkerställd, men för betalning år 1951 anhöll församlingen om 400 000 mark och ställde i utsikt att mera medel skulle behövas som gåva eller som lån de två följande åren. Ytterligare motiverade Gräsbeck och Backman sin ansökan med att vägbyggen och elektrifieringsprojekt i skärgården framskred, och då var det viktigt att också kyrkan åtog sig sin andel i samhällets utveckling.

I den importlicensanhållan som kyrkostyrelsen gjorde den 23 november 1951 till Statens licenskommitté för Houtskärs församlings räkning får man reda på följande fakta om orgeln: 22 stämmor, vikt ca 4 000 kg, värde 2 359 000 mark. Även en finansiär nämndes: Amerikas lutherska kyrkor betalade 15 000 danska kronor. Återstoden var 50 000 danska kronor som skulle betalas åren 1952 och 1953. I anhållan nämndes även att orgeln skulle vara klar att tas i bruk vid kyrkans 250-årsjubileum 1953.

Den nämnda summan var bara vad själva orgeln kostade. Församlingen skulle enligt kontraktet stå för leveranskostnaderna, orgelfläkten, ombyggnaden av golvet i kyrkan, alla målar-, murar- och elektrikerarbeten, nedtagning och borttransport av den gamla orgeln, transport- och försäkringskostnader mellan Köpenhamn och Houtskär, tullavgifter, kost och logi för orgelbyggarna medan de arbetade i Houtskär med orgelns uppställning och intonation. Att kyrkan måste hållas någorlunda varm under installationstiden var också en utgift.

Ytterligare ett bekymmer med orgelbygget var att leveransen från orgelbyggeriet blev försenad. Prosten Gräsbeck skrev i februari 1954 ett mycket personligt brev till direktör Zachariassen, där han nämnde de svårighe-

ter församlingen råkade i genom den försenade leveransen. Först och främst gällde det kyrkans 250-årsjubileum som var tänkt att kombineras med orgelinvigningen, och som man nu hade flyttat fram till juli eller augusti 1954. Orgeln kunde inte heller levereras under vintern på grund av skärgårdsförhållandena. Kyrkostyrelsen hade förbarmat sig över Houtskärs församling och beviljat mera medel för finansieringen än församlingar vanligen brukade få. Stora svårigheter var det också med förnyande av importlicensen, som församlingen till sist efter prostens personliga uppvaktning hade beviljats. Om orgeln inte levererades sommaren 1954 skulle importlicensen åter förfalla. Prosten formulerade sig så här:

Personligen har jag haft så många svårigheter att genom kämpa för att få medel och licenser för denna orgel. – – – Vi ha försökt så gott vi förstått och förmått att hålla de förpliktelser vi iklätt oss enligt kontraktet. Lämna Ni oss nu inte i sticket. – – – För att ännu få frågan om omsättningsskatten och tullen ordnad borde jag få veta orgelns pris och tyngd, och naturligtvis tidpunkten när orgeln skulle kunna tas ombord.

Trots alla svårigheter kunde 31 lådor orgeldelar som vägde 3 368 kg skeppas från Köpenhamn med båten "Primula" den 6 september 1954. Speditör var Wikeström & Krogius. Orgelfirman hade en detaljerad lista över innehållet i lådorna, och där ingick också den elektriska orgelfläkten. Lastens värde var 76 200 danska kronor (2 545 080 mark). Därtill kom importtull, försäkring och andra utgifter, sammanlagt 91 446 mark. Summorna sammantagna gör i 2021 års penningvärde 90 673,71 euro.

Orgeln skulle inte komma att byggas på läktaren på grund av sin storlek. Golvet i västra korsarmen upphöjdes och orgeln placerades där. Några trappsteg leder upp till det upphöjda golvet, som även har blivit tänkt att rymma en kör på 30 personer vid behov. Golvkonstruktionen, podiet, planerades av konservator Thorvald Lindqvist och godkändes av Arkeologiska kommissionen i september 1953. Den 28 januari 1954 fastställde Undervisningsministeriet de av Houtskärs församlings kyrkofullmäktige godkända ritningarna till den nya orgelns fasad.

Registerandragen / Rekisterivetimet.

Hösten 1954 uppsattes och intonerades orgeln av Sybrand Zachariassen själv med hjälp av Adolf Wehding. Enligt Enzo Forsbloms besiktningsutlåtande i början av november 1954 är orgeln disponerad och ritad av Marcusen & Søn. Balansen mellan "principalkör, vidkör och tungstämmor" är enligt utlåtandet god och varje kategori stämmor är jämnt representerad i alla verk. Forsblom framhöll dock att orgelns ringa antal stämmor fördelade på tre manualer och pedal ledde till att en tvåfots Oktava saknades i huvudverket. I ryggpositivet saknade han en vid (svag) fyrafotsstämma. Men dessa brister uppvägdes av de övriga stämmorna i de olika verken och av den lyckade intonationen: "... disposition, mensurer och intonation i detta instrument ingår en sällsynt lycklig förening och resulterar i en klang som är helt orgelegen, levande och färgstark." Forsblom nämnde till sist Gottfrid Gräsbeck, som "genom sitt brinnande intresse och sin sakkunskap väsentligt bidragit till det lyckliga resultatet". Också "instrumentets egentliga skapare, orgelbyggmästare Sybrand Zachariassen" tackades för "det personliga in-

tresse och den kärlek” med vilken han gått in för sin uppgift. ”Den är sällsynt i vår tid och värd all aktning”, framhöll Forsblom.

*Spelbordet är placerat mellan ryggspositivet och orgelhuset.
Soittopöytä on sijoitettu selkäpillistön ja pääurkujen väliin.*

Egentligen borde Forsblom också ha tackat Uno Gräsbeck. Prosten hade kämpat med att få finansiering och allt annat kring orgelköpet, inte minst import och frakt, att gå lyckligt i hamn. När orgeln var uppställd på sin plats hade Houtskärs församling fått den andra orgeln i Finland som var byggd enligt orgelrörelsens principer. Den första orgeln var orgeln i Nya kyrkan i Sibbo år 1951. Även den byggdes av Marcussen & Søn och är fortfarande i bruk.

Den som fick glädjen att ta emot det fina instrumentet och traktera det var Nils Fagerlund, som var kantor-organist i Houtskär åren 1947–1974.

Orgelunderhåll

En orgel kräver underhåll för att fungera. I mars år 2000, nästan 50 år efter orgelns installation, blev det dags att göra en grundlig översyn och justering av orgeln. Den hade inte fungerat så bra under 1990-talet, men var ändå

enligt församlingens övervakare Björn-Olof Mårtenson, organist i Åbo svenska församling och ordförande i Kyrkans orgelkommitté, i överraskande bra skick. Med tiden hade dock damm och smuts samlats i orgeln och mekaniken behövde justeras. De danska orgelbyggarna (Bruno Christensen & Sønner Orgelbyggeri) som synade orgelns innandömen var mycket förvånade över att det inte fanns något sot i den, eftersom luften är ren i Houtskär. Justeringarna och putsningarna skedde så skonsamt som möjligt, så att orgelns klang skulle bevaras. Med tiden är det ändå så att orglars klang av sig själv blir rundare och mjukare.

Putsning och justering pågick i två veckor, och Kyrkans centralfond stod för 80 % av priset, som var 170 000 mark. Det var enligt Mårtenson mycket förmånligt för Houtskärs församling. Alla pipor plockades ut, alla luckor i orgeln öppnades och allt rengjordes och justerades. Skärgårdsklimat utsätter en orgel för hårda påfrestningar, då luftfuktigheten kan vara 100 % i augusti och september. När värmen i kyrkan sätts på kan fuktigheten i värsta fall sjunka till 20 %. Sådana växlingar lider allt trävirke i kyrkan av, och det känns och hörs mest i en orgel, som är ett precisionsinstrument.

* * *

När orgeln uppnådde 60 år hösten 2014 arrangerades en jubileumskonsert med diplomorganisten Anders Storbacka vid spelbordet. Då Åbo Underättelser berättade om denna begivenhet den 18 november ingick en fyrsplattig bild av orgeln och artikeln rubricerades med citatet "Den är ett barn av sin tid", vilket syftar på att den är en neobarockorgel, byggd enligt orgelrörelsens principer.

Alkusanat

Houtskarın kirkossa on ollut kahdet urut vuoden 1895 jälkeen. Tämä kirjanen selostaa Houtskarın seurakunnan Zachariassenin sekä Marcussenin urkujen hankintoja. Erityisesti jälkimmäisiin urkuihin liittyi monenlaisia vaikeuksia ja hankaluuksia, eritoten taloudellisia, koska kyse oli Houtskarın seurakunnan kannalta hyvin suuresta hankinnasta.

Moni Houtskarın kokoinen seurakunta on tyytynyt pienempiin urkuihin, mutta silloinen tulisielu, nuorimies Gottfrid Gräsbeck vaikutti suuresti seurakunnan päätökseen hankkia juuri tämän soittimen. Urkujen hankinta toteutui muutaman vuoden kuluessa toisen maailmansodan päätyttyä. On ajateltu, että valmistaja Marcussen & Søn mieluusti sijoitti urut sellaiselle paikkakunnalle, jota ei juuri taatusti pommitettaisi mahdollisen kolmannen maailmansodan syttyessä. Silloin ainakin nuo urut säilyisivät jälkipolville. Mahdollisesti juuri tämän takia urkuyrityksen johtaja Sybrand Zachariassen katsoi tärkeäksi itse käydä paikkakunnalla suorittamassa urkuhankkeen vaatimat mittaukset. Hän myös pystytti urut ja vastasi henkilökohtaisesti niiden intonaatiosta sekä virittämisestä.

Tämän historiikin lähdeaineistona olevat asiakirjat ovat olleet kiehtovaa luettavaa. Aineiston kokoamisesta sekä tekstin asiatarkastuksesta olen suuresti kiitollinen filosofian maisteri, kanttori Mikael Granlundille.

Paraisilla, 3. toukokuuta 2022

Birgitta Sarelin

J.A. Zachariassenin urut

Vuonna 1554 Houtskari mainitaan ensimmäistä kertaa Korppoon alaisena kappeliseurakuntana. Houtskari erotettiin itsenäiseksi seurakunnaksi vuonna 1867. Nykyinen Pyhän Marian kirkko vihittiin käyttöön 10. heinäkuuta 1704 paikkakunnan kolmantena kirkkorakennuksena.

Aikaa kului aina 1890-luvun alkuun ennen kuin seurakunta rupesi toden teolla harkitsemaan urkujen hankkimista kirkkoonsa. Urkujenrakentaja Jens Alexander Zachariassen (kuva sivulla 4) lähetti 30. maaliskuuta 1893 Houtskarin seurakunnalle suoranaisen mainoskirjeen, koska oli kuullut seurakunnan aikeista hankkia urut. Tanskalainen Zachariassen (1839–1902) oli pystyttänyt Uudenkaupungin Marcussen-urut vuonna 1865 ja sittemmin asettunut paikkakunnalle asumaan. Ajan myötä hän kehitti sinne asemansa vakiinnuttaneen ja tunnetun urkurakentamon. Erääseen aikaan se oli jopa Pohjoismaiden suurin. Kirjeessään Zachariassen esitti:

Johtaja Pahlmanilta olen kuullut Houtskarin seurakunnan aikeista hankkia kirkkoonsa urut. Tämän johdosta rohkenen esittää teille seuraavan ehdotuksen. Kirkkoon sopisivat 6- tai 4-äänikertaiset urut.

Valmiina ovat yhdellä sormiolla ja liitejalkiolla varustetut urut. Niihin kuuluvat seuraavat äänikerrat; Principal 8 jalkaa, Borduna 16 j, Salicional 8 j, Gedackt 8 j, Oktava 4 j sekä Oktava 2 j.

Uruissa on 2 yhdistintä sekä 1 ryhmäpoljin. Niiden hinta valmiiksi kirkossa pystytettyinä, maalattuina ja kullattuina on 3,600 Suomen markkaa.

Lisäksi Zachariassen tarjoutui kirjeessään rakentamaan pienemmät neliiäänikertaiset urut 2 800 markalla sen varalta, ettei seurakunta haluaisi ostaa valmiina olevia suurempia urkuja. Kirjeessä oli liitteinä kummankin urkuvaihtoehdon julkisivupiirustukset ja urkujenrakentaja oli valmis hyväksymään kauppahinnan osittaista osamaksua ”kohtuullista korkoa vastaan”. Vuoden 2021 rahassa vuoden 1893 3 600 markan kauppahinta vastaa noin 20 000 euroa.

Houtskarilaisille tarjotut valmiit urut olivat mahdollisesti valmistuneet jo vuonna 1882. Zachariassenin valmistamia urkuja käsittelevästä luette-

lostasta löytyy ainoastaan yksi kuusiäänikertainen soitin. Näiden kuusiäänikertaisten urkujen dispositiota ei löydy, mutta hänen muistiinpanoissaan on merkintä ”yksityinen, kotona”, mikä mahdollisesti viittaa siihen, että urut olivat Zachariassenin kotiurkuina, kunnes Houtskarın seurakunta osti ne. Hän rakensi kuitenkin useita muitakin kuusiäänikertaisia urkuja, jotka kaikki on sijoitettu eri kirkkoihin. Useimmat ovat lisäksi uudempaa tuotantoa kuin nämä urut, mikä ilmenee kirjaan ”Zachariassen-yhtiöt 100 vuoden aikana” liitetystä luettelosta.

Houtskarın seurakunta sai huomattavaa taloudellista tukea merikapteeni Henrik Erikssonin testamentin kautta, jota käsiteltiin Turun raastuvanoikeudessa 30. syyskuuta 1892 sekä Houtskarın kirkossa pidetyssä ylimääräisessä kirkonkokouksessa 24. syyskuuta 1893:

Täten esitän vakaan harkinnan jälkeen viimeisimpänä tahtonani, että minun jäämistöni osalta menetellään seuraavasti: [...] Pohjakassaksi urkujen hankkimista Houtskarın pitäjän kirkolle testamenttaan tuhat /1,000/ markkaa.

Kirkonkokouksessa 21. elokuuta 1894 annettiin tiedoksi ”sopimus kuusiäänikertaisten urkujen toimittamisesta seurakunnan kirkkoon”. J.A. Zachariassenin ja Houtskarın seurakunnan välinen sopimus allekirjoitettiin samana päivänä. Hinta oli alentunut jonkin verran, 3 500 markkaan. Seurakunnan puolesta sopimuksen allekirjoitti Viktor Sjöberg (1867–1941), joka oli vastaanottanut lukkarin viran yhdeksäntoistavuotiaana vuonna 1886. Urkujenhankinnan myötä häntä kutsuttiin 1895 lukkariurkuriksi. Sopimuksen mukainen lopullinen dispositio oli tämä:

Näissä täydellisessä kunnossa olevissa uruissa on seuraavat äänikerrat: Borduna 16 jalkaa, Principal 8 jalkaa, Salicional 8 jalkaa, Gedackt 8 jalkaa, Oktava 4 jalkaa sekä Oktava 2 jalkaa. Kaikissa on 54 pilliä, lukuun ottamatta Principal sekä Salicional, joilla on yhteinen basso. Uruissa on liitejalkio, oktaaviyhdistin sekä yhteispoljin, jolla vahvat äänikerrat kytketään yhdessä päälle ja pois.

”Yhteispoljin” on ryhmäyhdistin, joka sallii äänikertojen Borduna 16’, Principal 8’ sekä Oktava 4’ aktivoinnin tai poistamisen yhtä aikaa soittaessa.

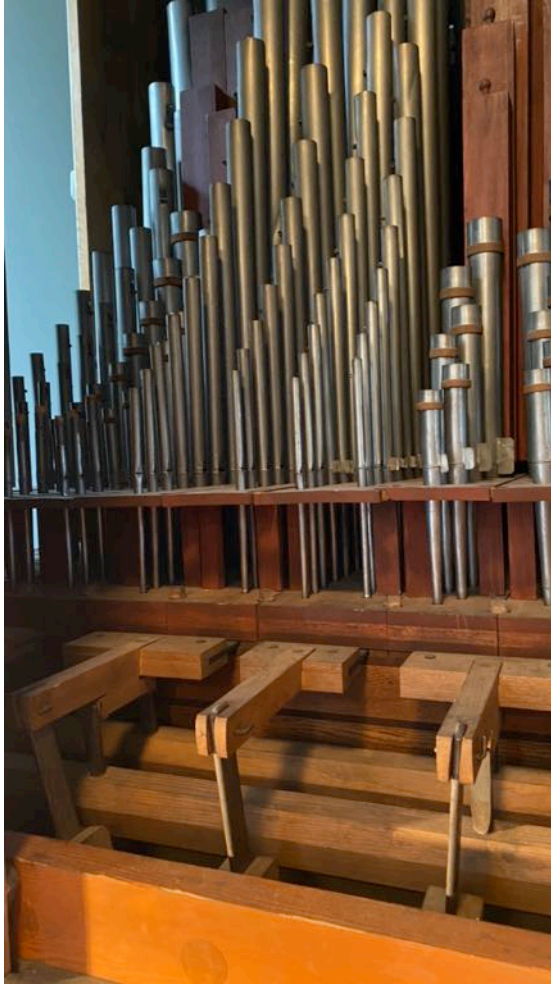

Soittopöytä/Spelbordet.

Dagny Gräsbeck kuvaili urkuja näin kirjassaan *Houtskärs kyrka* (Houtskarinkirkko):

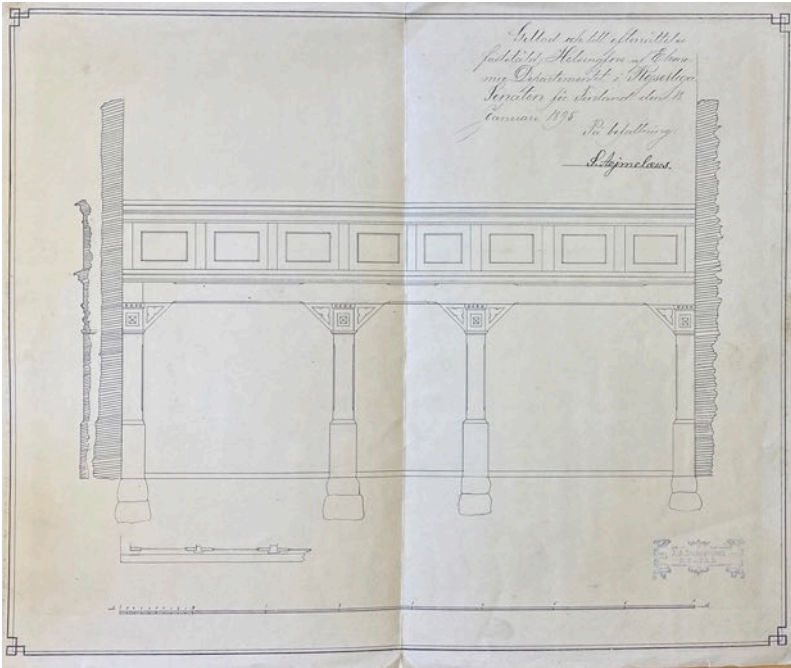
Niiden julkisivussa oli kolme [viisi, tek. huom.] mykistä julkisivupilleistä muodostettua kullattuihin ja kuvioituihin pyörökaarikehyksiin upotettua kenttää. Muilta osin kermanvalkoisiksi maalatut urut oli pystytetty eteläiseen laivaan alttaria vastapäätä sijaitsevalle parvelle. Urut oli varustettu mekaanisella koneistolla sekä poljinpalkeella. Mekaniikka oli huolellisesti muodostettu jaloista puulajeista. Pilleihin oli käytetty urkutinaa sekä mäntyä, osittain vanhempaa tekoa kuin urut muilta osin. Urkuja soitettiin toisesta päädystä [ns. päätysoittopöytä, tek. huom.].

Urkujen sointia voidaan sanoa kirkkaaksi ja luonnolliseksi. Pilleissä on voimakkaasti pyöristetyt huulet (laabiot), viitaten Zachariassenin urkurakentamon varhaisempaan vaiheeseen. Hänen tiedetään käyttäneen aiemmin valmistettuja pillejä, mutta syytä tähän ei tunneta.

Äänikertojen asettelu uruissa/Stämmornas uppställning i orgelhuset.

Zachariassen laati lisäksi piirustukset ristikirkon etelälaivaan rakennettavaa urkugarvea varten. Nämä piirustukset sekä urkujen julkisivua koskevat piirustukset saivat Keisarillisen Senaatin taloudellisen osaston hyväksynnän 18. tammikuuta 1895 ja Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin hyväksynnän 4. helmikuuta samana vuonna (kuva s. 6). Parvi varustettaisiin täytetyin kaitein ja se olisi maalattava valkoiseksi ja kullanväriseksi.

*Zachariassenin Houtskarın kirkon urkuparven hyväksytyt piirustukset.
Zachariassens godkända ritning till orgelläktare i Houtskärs kyrka.*

Myös seurakunta oli tyytyväinen Zachariassenin suunnitteluun ja toimenpiteisiin, ja Åbo Underrättelser kertoi 20. tammikuuta 1895 Houtskarın tapahtumista seuraavasti:

Kirkkomme on tähän saakka ollut ilman urkuja, mutta tänä keväänä sellaiset pystytetään kirkkoon. Urut on tilattu tunnetulta urkujenrakentajalta hra Zachariassenilta Uudestakaupungista. Hinnaksi tulee 3,500 markkaa. Urkuparvi tullaan rakentamaan alttaria vastapäätä.

Urut vihittiin käyttöön 23. kesäkuuta 1895 ja ne palvelivat Houtskarın kirkossa vuoteen 1954, jolloin ne myytiin Norrskatan kirkolle 200 000 markalla (vuoden 2021 rahan arvossa noin 6 900 euroa). Norrskatan kirkossa urut ovat yleisesti hyväksytyinä edelleen käytössä toimien erinomaisesti virsi-urkuina seurakunnan laulun säestäjinä.

Marcussenin urut

Urkuliike Saksassa ja Pohjoismaissa

Saksassa syntyi 1920-luvulla urkuliike, jonka kannattajat pitivät sen ajan urkujenrakennustekniikkaa vanhaa parempana. Sen ajatuksena oli kopioida historiallisten, etupäässä barokkiurkujen dispositiot mitaten tarkkaan pillien mensuurit (pillien eri mitat), käyttäen kuitenkin nykyaikaisia välineitä ja rakennusmateriaaleja. Urkujenrakentajien tavoitteena oli vanhan soinnin aikaansaaminen modernia tekniikkaa käyttäen, mutta itse asiassa he loivat uuden ihannesoinnin.

Saksalaisen urkuliikkeen laajentuessa Pohjoismaihin tanskalaiset kulkivat oman urkuliikkeensä haaran kärkipäässä. Edelläkävijänä oli Tanskan Aabenraassa toiminut urkurakentamo Marcussen & Søn. Vasta 21-vuotiaana Sybrand Zachariassen (1900–1960) otti vuonna 1922 toiminnan ohjaksiinsa isältään Johannes L. Zachariassenilta. Sybrandista tuli eräs urkuliikkeen johtohahmo. Tämä liike pyrki pois romantti-

sesta urkutyypistä keskittyen urkujen sekä niiden soinnin klassiseen pillistöjakoon. Teknisessä mielessä urkuliike suhtautui torjuvasti myös pneumaattisiin järjestelmiin (paineilmajärjestelmiin) rekisterin ja koneiston osalta, pitäen mekaanista ja toimintavarmempaa toimintaa listeilimalaatikkoineen sekä yksinkertaista ja tarkempaa soittomekaniikkaa parempana.

Urkuliikkeen ajatukset tekivät vaikutuksen myös Houtskarın vastuuhenkilöihin. Eräiden mielestä Zachariassenin urut kuusine äänikertoineen olivat liian pienet ja niiden käyttömahdollisuudet siksi rajalliset. Ennen kaikkea soitinta pidettiin ajan virtauksiin nähden vanhanaikaisena.

Urkuhankkeen suunnittelu

Sybrand Zachariassenin sekä Uno ja Gottfrid Gräsbeckin, isä ja poika, nimet liittyvät tiiviisti Marcussenin urkujen hankkimiseen Houtskariin. Nimi Zachariassen liitetään myös tiiviisti Marcussen & Sønin urkurakentamoon, sillä myös J.A. Zachariassen oli aikoinaan tämän yrityksen palveluksessa. Kun kirkkoon hankittiin uudet urut, ympyrä sulkeutui Marcussen & Sønin kanssa sopimusta laadittaessa.

Hankintapäätöksen alla keskusteltiin eri ratkaisuista. Kustannus- ja dispositioehdotuksia pyydettiin ensin Kangasalan Urkutehtaalta, joka kolmessa eri vaiheessa ehdotti 18–25 itsenäistä äänikertaa käsittäviä urkuja: 11. kesäkuuta ja 2. joulukuuta 1948 sekä 22. helmikuuta 1949. Kaikissa ehdotuksissa lähtökohtana oli urkujen sijoittaminen urkuparvelle, jota oli laajennettava. Kalliita kieliäänikertoja tilattaisiin Saksasta, koska tehdas ei kyennyt niitä itse valmistamaan. Suuri osa pilleistä valmistettaisiin halvemmassa sinkistä, ei tinasta ja lyijystä muodostettavasta urkumetalliseoksesta. Kalkein ehdotus ylitti reippaasti 3 miljoonaa markkaa (noin 195 000 euroa vuonna 2021), ja silloin kustannuksiin eivät sisältyneet lehterin uudistamiset seinineen ja kattoineen. Harkittuaan näitä tarjouksia seurakunta päätti kääntyä Marcussen & Søn Orgelbyggerin puoleen.

Huhtikuussa 1949 Gottfrid Gräsbeck, silloin 22 vuoden ikäinen, kirjoitti kirjeen urkujenrakentaja Sybrand Zachariassenille, aiheenaan Houtskarin kirkon uudet urut. Kirjeessään hän esitti ajatuksen parvelle sijoitettavasta kolmisormioisesta soittimesta. Muutamaa päivää myöhemmin saapui urkujenrakentajan vastaus, jossa todettiin, ettei parvella sen korkeussuunnassa yksinkertaisesti riittänyt tilaa kolmisormioisille uruille. Kaikki ajatukset jonkun vanhan mykän julkisivun käyttämisestä torjuttiin tylästi: ”Meidän uudet urkumme rakennetaan siten, että julkisivu on osana itse urkuja... ja me olemme täysin siirtyneet pois ajatuksesta jonkinlaisen kulissin sijoittamisesta niiden eteen.” Jo tässä kirjeessä urkujenrakentaja ehdotti Houtskarin kirkkoon uusia urkuja, jotka koostuisivat pääpillistöstä, selkäpillistöstä, crescendo-pillistöstä sekä jalkiopillistöstä. Asioista sovittaisiin tarkemmin seurakunnan mahdollisesti päätyessä uusien urkujen rakennuttamiseen.

Voidaan ihmetellä sitä, miten nuori kirkkoherran poika Gräsbeck saattoi ottaa tällaisen askeleen lähestyä tanskalaista urkujenrakentajaa. Eräänä selityksenä voisi olla, että hän tähän aikaan oli hyvin kiinnostunut urkuasioista. Vuonna 1952 hän sai valmiiksi kuvituksineen ja nootteineen 245 sivua käsittävän pro gradututkielmansa *Jens Alexander Zachariassen som orgelbyggare* (Jens Anders Zachariassen urkujenrakentajana). Tutkielma esiteltiin Åbo Akademiassa musiikkitieteen oppiaineen puitteissa ja siinä käsiteltiin miestä, joka rakensi ne urut, joita Gottfrid saattoi soittaa kotonaan Houtskarinkirkossa.

Seurakunta kääntyi nyt Marcussen & Sønin puoleen, ja kesällä 1949 Sybrand Zachariassen kävi henkilökohtaisesti Houtskarinkirkossa suorittamassa perusteellisia mittauksia. Hänen ehdottamiensa urkujen hinnaksi tulisi 72 500 Tanskan kruunua. Määrä vastasi kahdella sormiolla sekä jalkiolla varustettujen 18-äänikertaisten Kangasala-urkujen hintaa (n. 116 000 euroa vuoden 2021 rahassa), mutta Marcussenin tarjous käsitti 28 äänikertaa jaettuina kolmelle sormiolle sekä jalkiolla. Sinkkiä ei käytettäisi metallisiin pilleihin. Urkuparvea ei myöskään tarvinnut laajentaa. Myöhemmin ilmeni, että äänikertojen määrä eläisi ja hinta muuttuisi sen mukaisesti, ja lopullinen dispositio päivättiin Aabenraassa vasta 7. helmikuuta 1953. Urkuyrityksen kerrotaan huomioineen asiantuntija Enzio Forsblomin sekä kanttori Nils Fagerlundin näkemyksiä.

Marcussenin urkujen alku

Houtskarinkirkon seurakunnan kirkkovaltuusto päätti 9. elokuuta 1949 pöytäkirjan § 7 mukaan yksimielisesti valtuuttaa rovasti Uno Gräsbeckin sekä opettaja Lars Backmanin laatimaan Marcussen & Sønin kanssa kauppa koskevan sopimuksen, käsittäen opiskelija Gottfrid Gräsbeckin laatiman dispositio mukaiset 25-äänikertaiset urut sekä seurakunnan puolesta allekirjoittamaan sopimuksen. Täten seurakunta oli päättänyt hankkia uudet urut Marcussen & Søniltä. Sopimuksen allekirjoittivat Aabenraassa 20. kesäkuuta 1950 urkujenrakentaja S. Zachariassen ja Houtskarissa 1. syyskuuta samana vuonna rovasti Gräsbeck. Sopimuksen mukaan urut oli määrä toi-

mittaa ja pystyttää kirkkoon viimeistään 1953, sinä vuonna, jolloin seurakunta ajatteli viettävänsä kirkon 250-vuotisjuhlaa, koska kirkko oli rakennettu vuosina 1703–1704.

Gottfrid Gräsbeckillä oli sormensa ajan valtimolla ja tunki urkuliikkeen. Sopimuksen allekirjoittamista seuraavana päivänä, 2. syyskuuta 1950, hän esitteli Houtskarın seurakunnan päätöksentekijöille kirjасыn nimeltä ”Bilaga” (”Liite”) urkuliikkeen sekä modernin urkujenrakentamisen ansioista. Gottfrid Gräsbeckin mukaan urkujenrakentaminen oli Suomessa kaksikymmentä vuotta ajastaan jäljessä. Moderni urkuliike on ”palannut barokki-urkujen periaatteisiin, jotka edustavat viisisataavuotisen yhtenäisen kehityksen huipennusta. Liike on vain vienyt loppuun asti muutamat tämän urkutyyppin tekniset yksityiskohdat”, Gräsbeck muotoili viestinsä. Sen jälkeen hän luonnehti kahdeksassa kohdassa tämäntyyppisten urkujen ominaispiirteitä ja esitti arvionsa, ettei suomalainen urkuteollisuus kyennyt tällaisia rakentamaan. Hän sanoi toteavansa tämän ”tutkittuani näitä kotimaisia urkuja ja käytyäni vuoden ajan kirjeenvaihtoa tehtaan johtohenkilöiden kanssa tavoitteenani saavuttaa hyväksyttävissä oleva ehdotus”.

Suomen ruotsinkielisen kanttori-urkuriyhdistyksen urkuneuvoston lausunnon allekirjoitti sihteeri Enzo Forsblom 25. syyskuuta 1950. Lausunnon ajankohta oli merkillinen, sillä olihan Houtskarın seurakunta jo solminut sopimuksen urkujenrakentajan kanssa. Lausunnossaan urkuneuvosto vertaili tarjouksia keskenään urkujen sijoittelun, ilmanantolaitteiston sekä materiaalin osalta. Todettujen tosiasioiden perusteella urkuneuvosto muotoili johtopäätöksensä:

... Marcussen & Sønin ehdotus on edullisempi. Näin ei ainoastaan soinnillisesta tai sijoittelullisesta näkökulmasta, vaan myös taloudellisesta. Marcussen & Sønin kustannusehdotus vaikuttaa tosin pinnallisessa katsannossa kalliimmalta, mutta tulee ajan mittaan kuitenkin edullisemmaksi paremman materiaalin johdosta, taaten soittimen kestävyuden ja pienentäen myöhemmin seurakunnan kustannuksia jatkuvista korjauksista, joiden toteuttaminen tässä tapauksessa ovat erityisen hankalia ja kalliita kirkon sijaitessa kaukana saaristossa.

Lausunto jäi päiväyksensä johdosta lähinnä asiakirjaksi, joka urkuneuvoston osalta vahvisti seurakunnan urkuvalintaa koskevan päätöksen oikeaksi.

Seurakunta kääntyi 21. kesäkuuta 1950 Uno Gräsbeckin ja Lars Backmanin toimesta kirkkohallituksen puoleen kirjeellä, jossa kerrottiin seurakunnan taloudellisesta tilanteesta sekä tulevaisuudessa kustannuksia aiheuttavista toimenpiteistä. Kirjeessä kiitettiin kirkkohallitusta avustuksesta, jonka turvin kirkkoherran virka-asunto oli kunnostettu. Toimenpideluetteloon sisältyivät muassa kellotapulien sekä kirkon kunnostaminen vuoden 1953 kirkkojuhlaan mennessä sekä seurakunnan Marcussen & Sønilta tilaamat urut. Seurakunta selosti perusteellisesti kaikki urkuhankkeen vaiheet ja päätökset. Seurakunnan päätös myös perusteltiin:

... että seurakunta, jonka jäsenistö on hyvin musikaalinen ja suurin toivein odottaa hankkeen toteutumista, pitää itseään liian köyhänä tyytyäkseen puolinaisuuteen urkuasiassa, vaan odottaa saavuttavansa suoraan tuloksen, joka täysin määrin vastaa sen tarpeita, erityisesti koska sillä Kirkollisen Kansankorkeakoulunsa kautta on keskeinen asema Turunmaan ja Ahvenanmaan saaristossa.

Urkujen 400 000 markkaa käsittävän vuoden 1950 osamaksun sanottiin turvatun, mutta vuoden 1951 osamaksua varten seurakunta anoi 400 000 markkaa ja ennakoி, että tulevien kahden vuoden aikana tarvittaisiin lisää varoja joko lahjojen tai lainojen muodossa. Lisäksi Gräsbeck ja Backman perustelivat anomustaan tienrakentamisen ja sähköistämisen edistymisellä, ja silloin myös kirkon oli tärkeää kantaa osuutensa yhteiskunnan kehittymisestä.

Kirkkohallituksen Houtskarín seurakunnan puolesta Valtion lisenssi-toimikunnalle 23. marraskuuta 1951 osoittamasta tuontilupahakemuksesta ilmenevät seuraavat urkuja koskevat tiedot: 22 äänikertaa, paino noin 4 000 kg, arvo 2 359 000 markkaa. Myös eräs rahoittaja mainitaan: Amerikan luterilaiset kirkot maksoivat 15 000 Tanskan kruunua. Loput 50 000 Tanskan kruunua oli maksettava vuosina 1952 ja 1953. Hakemuksessa oli maininta, että urut oli määrä ottaa käyttöön kirkon 250-vuotisjuhlien yhteydessä 1953.

Mainittu rahamäärä kattoi ainoastaan itse urkujen hinnan. Seurakunnan oli sopimuksen mukaan vastattava toimituskuluista, urkupuhaltimes-

ta, kirkon lattian muutostöistä, kaikista maalaus-, muuraus- sekä sähkö- töistä, vanhojen urkujen purkamisesta ja poiskuljetuksesta, Kööpenhaminan ja Houtskarın välisistä kuljetus- ja vakuutuskuluista, tullimaksuista sekä urkujenrakentajien muonitus- ja majoituskuluista sinä aikana, kun he oleskelsivät paikkakunnalla urkujen pystyttämisen ja äänittämisen takia. Kirkon pitämisestä kutakuinkin lämpimänä asennustyön aikana aiheutuisi myös kustannuksia.

Lisää murheita urkuhankkeen tiimoilta aiheutui urkurakentamon toimituksen viivästy misestä. Rovasti Gräsbeck laati helmikuussa 1954 johtaja Zachariassenille hyvin henkilökohtaisen kirjeen, jossa hän kertoi toimituksen viivästy misestä seurakunnalle aiheutuvista vaikeuksista. Ennen kaikkea tämä koski kirkon 250-vuotisjuhlallisuuksia, joiden ajateltiin yhdistet- tävän urkujen käyttöön vihkimiseen, jotka nyt oli lykätty heinäkuulle tai elokuulle 1954. Urkuja ei myöskään voisi toimittaa talvella saaristo-olosuhteiden takia. Kirkkohallitus oli armahtanut Houtskarın seurakuntaa myön- tämällä rahoitukseen enemmän varoja mitä seurakunnille yleensä oli tapa- na myöntää. Suuria vaikeuksia oli myös tuontiluvan uudistamisessa, joka lopulta myönnettiin seurakunnalle rovestin käytyä henkilökohtaisesti sitä pyytämässä. Jos urkuja ei toimitettaisi kesällä 1954 tuontilupa peruuntuisi jälleen. Rovasti muotoili ajatuksensa seuraavasti:

Minulla on henkilökohtaisesti ollut niin paljon vaikeuksia taistellessa rahoituksen ja lupien saamiseksi näille uruille. --- Me olemme yrittäneet parhaan ymmärryk- semme ja taitomme mukaan noudattaa niitä velvollisuuksia, joita me olemme otta- neet vastuullemme sopimuksen mukaisesti. Älkää Te nyt jättäkö meitä pinteeseen. --- Saadakseni vielä arvonlisäveroa sekä tullia koskevan kysymyksen järjestettyä minun tulisi saada tietää urkujen hinnan ja painon, sekä tietysti ajankohdan, jolloin urut laivattaisiin.

Kaikista vaikeuksista huolimatta voitiin 31 laatikollista urkujen osia painol- taan 3 368 kg laivata Kööpenhaminasta "Primula"-nimisellä laivalla 6. syys- kuuta 1954. Huolitsijana oli Wikeström & Krogıus. Urkufirmalla oli yksi- tyiskohtainen luettelo laatikoiden sisällöstä, ja siinä lueteltiin myös sähköinen urkupuhallin. Kuorma oli arvoltaan 76 200 Tanskan kruunua

(2 545 080 markkaa). Lisäksi tulivat maahantuontitulli, vakuutus- ynnä muut kulut, yhteensä 91 446 markkaa. Määrät yhteenlaskettuina olivat vuoden 2021 rahassa 90 673,71 euroa.

Urkuja ei kokonsa takia rakennettaisi parvelle. Länsilaidan lattiaa korotettiin ja urut sijoitettiin sinne. Muutama rappunen vie korotetulle lattialle, jonka myös ajatellaan tarvittaessa antavan tilaa 30 henkeä käsittävälle kuorolle. Lattiarakenne, koroke, on konservaattori Thorvald Lindqvistin suunnittelema, ja sen hyväksyi Arkeologinen toimikunta syyskuussa 1953. Opetusministeriö vahvisti 28. tammikuuta 1954 Houtskarinkirkkovaltuuston hyväksymät uusien urkujen julkisivupiirustukset.

Osa selkäpillistä. Huomaa kuparipillit; kupari oli urkumetallia jonkin verran edullisempi pillien valmistukseen käytettävä materiaali.

En del av piporna inne i ryggspositivet. Notera kopparpiporna; koppar var ett något billigare material för pipframställning än orgelmetall.

Soittomekaniikka. Kuvassa häämöttää myös jokunen ylösalaisin makaava pilli (puiset Gedackt-pillit).

Spelmekaniken. På bilden skymtar även några pipor (trägedackter) som ligger upp och ner.

Syksyllä 1954 urut pystytettiin ja äänestettiin itsensä Sybrand Zachariasenin toimesta, apunaan Adolf Wehding. Enzo Forsblomin marraskuussa 1954 antaman katsastuslausunnon mukaan urut ovat Marcussen & Sønin suunnittelemat ja piirtämät. Principal-kuoron, laajan kuoron sekä kieliäänikertojen välinen tasapaino on lausunnon mukaan hyvä ja jokainen ääniker-takategoria tasaisesti edustettuna kaikissa pillistöissä. Forsblom painotti kuitenkin, että urkujen vähäisestä määrästä äänikertoja jaettuina kolmelle sormiolle sekä jalkiolle pääpillistöstä puuttui kaksijalkainen Oktava. Selkäpillistöstä puuttui hänen mielestään laaja (heikko) nelijalkainen äänikerta.

Näitä puutteita tasapainotti kuitenkin eri pillistöjen muut äänikerrat sekä onnistunut äänitys: "... tämän soittimen dispositio, mensuurit sekä äänitys muodostavat onnellisen yhteenliittymän saaden aikaan soinnin, joka on uruille täysin ominainen, elävä ja värikäs." Forsblom mainitsi lopuksi Gottfrid Gräsbeckin, joka "palavalla antaumuksellaan ja asiantuntemuksellaan merkittävästi on vaikuttanut onnistuneeseen tulokseen". Myös "soittimen varsinaista luoja, urkujenrakennusmestari Sybrand Zachariassenia" kiitettiin "siitä henkilökohtaisesta mielenkiinnosta ja rakkaudesta" jota osoittamalla hän on tehtävänsä ryhtynyt. "Se on harvinaista meidän aikanamme ja ansaitsee kaiken kunnioituksen" Forsblom tähdensi.

Itse asiassa Forsblomin olisi pitänyt kiittää myös Uno Gräsbeckiä. Rovasti oli taistellut saadakseen rahoituksen ja kaiken muun hankkeeseen liittyvän, erityisesti maahantuonnin ja rahdin, onnistuneesti maihin. Kun urut oli pystytetty paikoilleen, Houtskarın seurakunta oli saanut Suomen toiset urkuliikkeen periaatteiden mukaisesti rakennetut urut. Ensimmäisinä olivat Sipoon Uuden kirkon urut. Myös näiden rakentajana oli Marcussen & Søn, ja soitin on edelleen käytössä.

Se, joka sai ilon vastaanottaa tämän hienon soittimen ja käyttää sitä, oli Nils Fagerlund, joka oli Houtskarın seurakunnan kanttori-urkurina vuosina 1947–1974.

Urkujen huolto

Urut tarvitsevat huolenpitoa toimiakseen. Maaliskuussa vuonna 2000, lähes 50 vuotta urkujen asennuksesta, tuli aika suorittaa urkujen perusteellinen huolto ja tarkistus. Ne eivät olleet toimineet kovin hyvin 1990-luvulla, mutta olivat kuitenkin seurakunnan valvojan, Turun ruotsalaisen seurakunnan kanttorin ja Kirkon urkukomitean puheenjohtajan Björn-Olof Mårtensonin mielestä yllättävän hyväkuntoiset. Ajan mittaan pölyä ja likaa oli kulkeutunut urkuihin ja mekaniikka kaipasi tarkistusta. Urkujen sisuksia tutkineet tanskalaiset urkujenrakentajat (Bruno Christensen & Sønner Orgelbyggeri) olivat hyvin yllättyneitä siitä, ettei urkuihin ollut kulkeutunut lainkaan nokea, kiitos Houtskarın puhtaana ilman. Tarkistukset ja puhdistukset suori-

tettiin mahdollisimman hellävaraisesti, jotta urkujen sointi säilyisi. Ajan kuluessa urkujen sointi kuitenkin pyöristyy ja pehmenee.

Puhdistus- ja tarkistustyöt veivät kaksi viikkoa, ja Kirkon keskusrahasto kustansi 80 % kokonaiskuluista, jotka nousivat 170 000 markkaan. Toimenpide oli Mårtensonin mielestä Houtskarın seurakunnalle hyvin edullinen. Kaikki pillit irrotettiin, kaikki urkujen luukut avattiin ja kaikki puhdistettiin ja tarkistettiin. Saariston ilmasto koettelee voimakkaasti urkuja, sillä ilmankosteus saattaa elo- ja syyskuussa nousta 100 prosenttiin. Kun kirkon lämmitys kytketään päälle, ilmankosteus saattaa pudota pahimmillaan 20 prosenttiin. Sellaisista vaihteluista kärsivät kaikki kirkon puurakenteet ja eniten se tuntuu ja kuuluu uruissa, sillä urut ovat tarkkuussoittimia.

* * *

Urkujen saavuttaessa 60 vuoden iän syksyllä 2014 seurakunta järjesti juhla-konsertin, soittopöydän ääressä diplomiurkuri Anders Storbacka. Åbo Underrättelserin kertoessa tästä tapahtumasta 18. päivänä marraskuuta lehdessä oli nelipalstainen kuva uruista, ja juttu otsikoitiin ”Urut ovat oman aikakautensa lapsi”, mikä viittaa siihen, että kyseessä ovat neobarokkiurut, jotka rakennettiin urkuliikkeen periaatteiden mukaisesti.

Bilder / Kuvat

Marcussenorgeln / Marcussen-urut © Janette Lagerroos
Zachariassenorgeln / Zachariassen-urut © Birgitta Sarelin

Zachariassenorgeln på läktaren i Houtskärs kyrka / Zachariassenin urut Houtskarin
kirkon parvella © Museiverkets Bildsamlingar foto Welin / Museoviraston
Kuvakokoelmat kuva Welin HK10000:7236.

J.A. Zachariassens porträtt är hämtat ur / J.A. Zachariassenin muotokuva, lähde *Från
orgelbyggeri och sjöfart till träförädlings- och metallindustri. Zachariassen-bolagen under
100 år*. Nystad 1970.

Sybrand Zachariassens porträtt är hämtat från / Sybrand Zachariassenin muotokuva, lähde
<https://marcussen-son.dk/marcussen-soen/historien/> (hämtad 7.3.2022).

Källor och litteratur / Lähteet ja kirjallisuus

Källor/Lähteet

Birgitta Sarelins arkiv, Pargas: Telefonintervju med Nils Fagerlund 4.4.2022.

Houtskärs kyrkoarkiv/Houtskarin kirkkoarkisto:

Arkeologiska kommissionens brev till kyrkoherdeämbetet i Houtskär 8.9.1953.

Besiktningsutlåtande gällande Marcussenorgeln, undertecknat av Enzo Forsblom alla helgons dag 1954.

Brevväxling mellan Sybrand Zachariassen och Gottfrid Gräsbeck jämte Uno Gräsbeck 1949–1954.

Disposition til det nye orgel til Houtskär kyrka 7.2.1953.

Gottfrid Gräsbecks skrift "Bilaga" 2.9.1950.

Handlingar gällande importlicensansökan och frakt 1953–1954.

J.A. Zachariassens brev till Houtskärs församling 30.3.1893.

J.A. Zachariassens ritningar av orgelfasad och läktare.

Kontrakt mellan kyrkorådet i Houtskär församling og firmaet Marcussen & Søn, Aabenraa, Danmark, undertecknat i Aabenraa 20.6 och i Houtskär 1.9.1950.

Kontrakt Upprättadt emellan Houtskärs församling å ena och Orgelbyggaren J.A. Zachariassen i Nystad å andra sidan angående leverans af leverans af ett orgelverk till Houtskärs kyrka. 21.8.1894.

Protokoll fördt vid behörigen pålyst kyrkostämma, hållen uti kommunalstugan med Houtskär församlings röstberättigade medlemmar den 21 augusti 1894.

Protokoll fört vid kyrkofullmäktiges möte 9.8.1949.

Utdrag ur Åbo rådstuvurätts protokoll 30.9.1893.

Utlåtande av Finlands svenska kantor-organistförbunds orgelråd 25.9.1950.

Sibeliusmuseums arkivsamlingar, Åbo/Sibelius-museon arkistokokoelmat, Turku:

J.A. Zachariassens arkiv, verkförteckning.

Litteratur/Kirjallisuus

Böckerman-Peitsalo, Anna Maria, *Objektivitet och liturgisk förankring. Strävanden att införa ny saklighet inom kyrkomusik och gudstjänstliv i Borgå stift åren 1923–1943*. Diss. Åbo: Åbo Akademis förlag 2005.

Från orgelbyggeri och sjöfart till träförädlings- och metallindustri. Zachariassen-bolagen under 100 år. Nystad 1970.

Gräsbeck, Dagny, *Houtskärs kyrka*. Houtskärs församling 1954.

- Hellsten, Sonja, Orgeln i Houtskär får översyn, *Åbo Underrättelser* 15.3.2000.
- Houtskärs kapellförsamling, <https://www.vastabolandsforsamling.fi/houtskar-kapellforsamling/historia> (hämtad 22.2.2022).
- Korppoo, Norrskatan kirkko, <http://www2.siba.fi/cgi-bin/shubin/haku7.cgi?urku=189504006&vuosiluku1=&vuosiluku2=&paikka=Korppoo&mkunta=&rakentaja=&akmarara=&koneisto=&ryhma=> (hämtad 23.2.2022).
- “Korrespondens” sign. Stör – *Åbo Underrättelser* 20.1.1895, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/580580?term=Houtskär&term=orgel&term=a&term=j&term=A&term=Houtskärs&term=Zachariassen&term=j&page=2> (hämtad 23.2.2022).
- Marcussen & Søn, *Historien*, <https://marcussen-son.dk/marcussen-soen/historien/> (hämtad 7.3.2022).
- Nikula, Sigrid, Åbolands prosteri I, Borgå stift, del I, *Finlands kyrkor/Suomen kirkot*, Helsingfors/Helsinki: Museiverket/Museovirasto 1973.
- Rautioaho, Asko, *Suomen urut 2006 Orglarna i Finland. Urkumatrikkeli*. Helsinki: Suomen Kanttori-urkuriliitto 2007.
- Suominen, Annina, “Den är ett barn av sin tid”, *Åbo Underrättelser* 18.11.2014.

Marcussenorgelns disposition / Marcussen-urkujen dispositio

HV

Principal 8'

(i fasaden/julkisivussa)

Rörflöjt 8'

Oktava 4'

Spetsflöjt 4'

Mixtur 4 chor

Trumpet 8'

RP

Gedacktpommer 8'

Principal 4'

(i fasaden/julkisivussa)

Gemshorn 2'

Sesquialtera 2 chor

Scharf 3 chor

Dulcian 8'

Tremulant

BV

Gedackt 8'

Rörflöjt 4'

Principal 2'

Nasat 1 1/3'

Cymbel 1 chor

P

Subbas 16'

Oktava 8'

Gedackt 8'

C-f transmission med Subbas 16'

/siirtoäänikerta

Oktava 4'

C-f transmission med Oktava 8'

/siirtoäänikerta

Fagott 16'

Trumpet 8'

transmission från HV

/siirtoäänikerta

Koppel/Yhdistimet: HV+RP, HV+BV, P+HV, P+RP, P+BV

BV i svällskåp/BV paisutuskaapissa